

BOLALAR PSIXOLOGIYASINING BADIY ASARLARDA OCHIB BERILISHI

Nasimova Muxlisa

Buxoro shahar 30-umumta'lim maktabining 10-sinf o'quvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10250360>

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek yozuvchisi Sh.Xolmirzayevning qissalaridagi badiiy qahramon tahlili, o'smir bolalar ruhiyati tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: psixologik tahlil, obraz yaratish, yozuvchi mahorati, ijodiy metod

Shukur Xolmirzaev ijodida bolalar obrazi alohida o'rin tutadi. Yozuvchi ularni o'z asarlarida samimiy va tabiiy qiyofada tasvirlaydi. Adib qissalarida bola ruhiyatini yoritishga, o'smirlar psixologiyasining muhim jihatlarini turli rakurslarda badiiy talqin etishga muvaffaq bo'lgan. Bola obrazi o'ndan ortiq qissalarida aks etgan bo'lsa-da, bir-birini takrorlamaydigan xarakterlar galariyasi bo'lib gavdalandi. Adibning qissalari odatda lirik ibtidoaga ega bo'ladi. Ya'ni unda bir qahramon hayotiga taalluqli bir necha voqealar zanjiri qalamga olinadi, hikoya odatda bosh qahramon tomonidan olib boriladi. Bu esa qissani badiiy psixologizm nuqtayi nazaridan lirikaga yaqinlashtiradi. Voqelik o'sha qahramon nuqtayi nazaridan idrok etiladi. Xuddi lirikadagi kabi voqelik qahramon ichki dunyosi prizmasidan o'tadi; faqat lirikadan farqli o'laroq qissada muayyan voqelik bayon etiladi. Qissada muallif uchun hikoyachi qahramonning ruhiyatiga chuqur kirish imkoni paydo bo'ladi. Ammo bu boshqa qahramonlarning ichki dunyosiga kirishni cheklab qo'yadi, boshqa qahramonlar esa faqat tashqaridan turib tasvirlanadi.

Adibning "Oq o'tli", "O'n sakkizga kirmagan kim bor", "Yo'llar, yo'ldoshlar", "Tuproq ko'chalar", "Yur, tog'larga ketamiz!", "Ot yili" kabi qissalarida o'ziga xos mavzu, sujet, muammo tanlangan bo'lsa-da, ularda umumiy jihatlar ham kuzatiladi. Bular:

- **avvalo, yozuvchining obraz tanlashida.** Adib, asosan, o'smir bolalarni bosh qahramon qilib tanlaydi. "Yo'llar va yo'ldoshlar"da O'sal, Mavlon, Boshbek; "Tuproq ko'chalar"da roviy, Maxsum, Rahimcha, gung bola, tojik bola Eshmamat; "Yur, tog'larga ketamiz!" qissasida hikoyachi Nurali, Otaqul; "Oq o'tli" qissasida o'smir bolalar Qosim, Sherzod, Jamol.
- **Yozuvchi insonning tabiatga bo'lgan munosabatini tasvirlashida.** Deyarli barcha qissalarida adib voqealarni qishloq va uning go'zal tabiati bag'rida jonlantiradi. Yosh qahramonlar tabiatning bir bo'laki bo'lgan jonivorlarga mehr qo'yadi, ular bilan bog'liq voqealarni esa xuddi rassomlardek yorqin peyzajlarda tasvirlaydi. Asarlaridagi jonivorlar (ot, cho'pon it, qushlar...) bosh qahramonning o'zini anglashdek mashaqqatli yo'lida hamroh bo'ladi.

Adib o'z tanlagan qahramonlarining ruhiy kechinmalariga, o'smir ruhiyatining chuqur qavatlariga nazar soladi. Ularni badiiy voqelik jarayonida psixologik jihatdan o'sish, o'zgarishiga tadriji bilan bog'liq holda tasvirlaydi.

Adib qissalarini o'qir ekanmiz, qahramonlarning intim kechinmalari yozuvchining g'oyaviy konsepsiyasini ochishda qanchalik muhim o'rin egallaganini anglaymiz. Ma'lumki, "Psixologizm... yozuvchilik mahoratining eng muhim jihatidir" (A. Qahhor), asar badiiyligining asosiy ko'rsatkichlaridan biridir. Chunki "odam adabiyotning tasvir predmetidir. Odam tasviri yo'q joyda badiiy adabiyot yo'q, shu bilan birga "odam tasviri" demak –boshlicha odamning ichki dunyosi tasviri, uning kechinmalari tasviri demakdir."¹ Hayotda bo'lganidek, adabiyotda

¹ Умӯров Ҳ. Бадий психологизм ва ҳозирги ўзбек романчилиги. Тошкент, 1983, 13-6

ham odam o'zining individual psixologik xususiyati bilan boshqalardan ajralib turadi bu xarakter ("tamg'a", "xislat", "belgi", "alomat" ma'nolarini beradi) tushunchasi bilan bog'liqdir.² Yozuvchining asarlarida xarakter tabiati, inson ruhiyatini, ayniqsa, o'smir bolalar ruhiyatining nozik qirralarini ochishga e'tibor qilgan. Ma'lumki, insonning eng ta'sirchan, beriluvchan, salga xafa bo'ldigan, qizziqqon davri bu o'smirlilik davridir. Agar uni qilgan ezgu ishiga sal rag'bat, e'tibor bo'lsa, u kelajakdako'p ezgu ishlarga qodir bo'lishi mumkin. Shukur Xolmirzaev o'z qissalarida bola obrazini yaratar ekan. Bolalarga xos bo'lgan ruhiy kechinmalar, hissiyotlar, ularni larzaga solgan hodisa va voqealar bola tilidan ifoda etilgan.

Shukur Xolmirzaev o'ziga xos shaxsiy badiiy uslub sohibi sifatida taqlidchilikdan, biryoqlamalikdan, bayonchilikdan qochadi, so'zga xasis bo'lsa-da, fikrini o'quvchiga to'la va yorqin etkazishga erishadi. Biroq ba'zan uning asarlari tugallanmagandek taassurot uyg'otadi. O'quvchi asar davomini kutadi. Qahramonlar portretini chizmaydi, asosiy e'tiborini xarakter yaratishga qaratgandek ko'rinadiki, bu o'quvchini o'ylashga, chuqur mulohaza qilishga majbur qiladi. Asar qahramonlari ustidan chiqarilgan hukm o'quvchi e'tiboriga havola etiladi. "Tuproq ko'chalar"da roviy, Maxsum, Rahimcha, gung bola, tojik bola Eshmamat o'smir bolalar obrazi bor. Qissada voqealar roviy bola tilidan hikoya qilinadi. Hikoyachi maktab o'quvchisi, u o'z tengdoshlarini o'zicha tasvirlar ekan, bolalarining ruhiyatiga nazar solish imkonini beradi.

*"Bular uch kishi edi: Rahimcha kinixonani supurib o'sha yerda yotib qoladigan Tarzan laqabli, novcha bola, keyin ko'zlari ola-kula, bolalar uyidan qochgan gung bola. Biroblar bularni o'g'ri der, birovlar boksga zo'r der, ba'zi bolalar"*³Qissada Rahimcha zo'ravon, tarbiyasi nazoratsiz qolgan, xarakteri og'ir bola. U o'zi tengi bolalardan to'da tashkil etib, ko'lga cho'milish uchun kelgan bolalardan biror narsa talab qiladi. Hikoyachi bola ularning ko'p yomon ishlar qilishini biladi. Ammo o'zida ularga qarshi chiqishga kuch topolmaydi. Buning sababi u otasiz, yolg'iz onasining qo'lida voyaga yetgani edi. Ona tarbiyasi ta'siridanmi, u ko'ngilchan, mehribon. Asar avvalida bola ruhiyatida qo'rqqoqlik, iroda zaifligi sezilgan bo'lsa, voqealar davomida uning ruhiyatida o'zgarish o'sish kuzatiladi.

Eshmamat bilan bog'liq voqea bolaning o'z - o'zini taftish etishga undaydi. Bola qalbida jasurlik hissi uyg'onadi.

Do'st sinovda bilinadi degan gap bor. Sinovdan o'tgan Eshmamat manzillariga yetgach, xayrlashar ekan bola unga qarata shunday deydi: "Endi ikkalamiz jo'ra bo'lamiz."⁴ Yozuvchi qissa qahramoni bolaning do'stlik sinovidan o'ta olmaganidan, iztirob chekkan holatini, ayniqsa, onasining "haliyam ular bilan yuribsanmi?"⁵ degan gapidan xo'rliqi kelib yig'lab yuboradi.

Bola o'z xatolarini tushunib yetganida u bilan do'st bo'lgan Eshmamatdan va Nagandan kechirim so'raydi: "Ertasi "O'qituvchi" kitobini o'qib o'tirib, Naganni esladim. Ketib qolganidan endi xafa bo'ldim. Adresini onamdan so'rab olib, xat yozdim. "Nagan jo'ra, meni kechirgin. Men ular bilan yurmayman endi. Kelgin Gulbahorga!"⁶

O'smir yoshdagi bolalar psixologiyasini kuzatar ekanmiz, ularda favqulodda kuchli bo'lish, qahramonlik ko'rsatib, hammani qoyil qoldirish, ko'rgan filmi bormi, eshitgan ertagi bormi,

² Умуров Ҳ. Бадий психологизм ва ҳозирги ўзбек романчилиги. Тошкент, 1983, 20-б.

³ Xolmirzayev Sh. "Yo'llar, yo'ldoshlar" hikoyalar va qissalar. Toshkent.1984 yil. 65-bet

⁴ O'sha asar.72-bet

⁵ O'sha asar.79-bet

⁶ O'sha asar.79-bet

ulardagi qahramonlarga o'xshash bo'lishni istashlarini sezamiz. Rahimcha va ularning to'dadoshlarida aynan kino qahramonlariga taqlid, kuch bilan boshqalarni o'ziga tobe qilish, qo'rqitib qo'yish holati kuzatiladi. O'smirlik davriga xos xarakterdagi o'zgarishlarni yozuvchi aniq-tiniq tasvirlab bera olgan. Bu davrda bola kattalar bosimida uzoq bo'lishni, o'zini mustaqil va kuchli his qilishni istab qoladi. Ba'zan ular ruhiyatida hammani diqqatida bo'lish yoki biror odamning diqqatini o'ziga tortish istagi tug'iladi. Buni sevgi deb atab, o'z xayollarida mehri tushgan odamning ko'ngliga yo'l topishga urinadilar. Bu holatni biz ushbu qissada hikoyachi bolaning qo'shni maktabda o'qiydigan tengdoshi o'quvchi qiz Faridaga bo'lgan munosabatida yaqqol ko'rimiz mumkin. Hatto Faridani Rahimcha velosipedida "kataysa qildirib kelgani"da kattalarga xos rashk tuyg'usini dilidan o'tkazadi. Bu holatni yozuvchi shunday tasvirlaydi. Bolalarga xos sodda, samimiy so'zlar bilan: "Velosiped olsam, Faridani bitta o'zim kataysa qildiraman."⁷

O'smir qalbidagi sevgi tuyg'usi o'ziga va atrofdagilarga munosabatini o'zgartirib yuborishi mumkin. Bu holat asarda quyidagicha tasvirlanadi. Asarda bolalar qishlog'idagi kinixonaga kino tomosha qilish uchun boradilar. Hikoyachi bola, Nagan va Farida yonma-yon o'tirib qolishadi. Bola Faridaning "Bugun soyga bormading"⁸ degan gapidan "lovillab yonib ketadi", tuyg'ulari to'liqinlanadi. Yozuvchi o'smir ruhiyati qavatlariga chuqur kirib boradi. Undagi sevgi, jasoratlilik, qo'rqoqlik, rahmdillik, kibrilik kabi tuyg'ularning bola zohiriyatida qanday namoyon bo'lishini adib qahramonning xatti-harakati, ijtimoiy muhitdagi aloqa-munosabatida akslantiradi. Qo'rqoqlik! Bu so'zni hikoyachi bola do'sti Nagan tilidan eshitadi. Ular kinixonada Farida bilan yonma-yon o'tirishganda Rahimcha kelib qoladi. Og'zidan aroq isi kelayotgan bu o'smir yigit tegajoqlik qilib, bolani Faridaning oldida izza qiladi. Unga kuch jihatdan qarshilik ko'rsatolmaganidan Bola va Nagan Faridani Rahimchanning yonida qoldirib, boshqa joyga borib o'tiradilar. Hikoyachi qahramonimiz bu holatdan ich-ichida iztirob chekadi: "Xo'rligim kelib ketdi! Farida nima deb o'yladi..."⁹ Uning Farida uchun loaqal bir so'z aytolmasligi do'sti Naganni achchiqlantiradi. Nagan bolaning yuziga dangal qilib: "Qo'rqoqsan, Faridani ham tashlab kelding"¹⁰, - deydi. Hatto undan uzoqlashishni afzal ko'rib, qishlog'iga qaytib ketadi. "U seni qo'rqitib olibdi" degan gapi Naganning ruhidagi dadillikni ko'rsatsa, bolaning "nimasidan qo'rqaman, u bilan bravar bo'lib o'tiramanmi?"¹¹ degan javobi jur'atsizligidan, hali o'ziga ishonch yo'qligidan dalolat beradi. Yozuvchi, qissada bolaning ruhiyatidagi talotumlarga sabab bo'lgan Rahimcha va uning "to'dadoshlari" navbatdagi janjaldan keyin o'n besh sutkaga qamalib, ancha bosiq bo'lib qolganini bayon etgan. Asardan inson umri davomida o'zi bilan o'zi kurashib, ruhiyatidagi qusurlarni asta - sekin tuzatib borishi, jamiyatda o'zini va yaqinlarini oyoqosti qilib qo'ymasligi lozimligi o'ziga xos motivlarda ochib beriladi. O'smirlar kelajakdagi kattalar ekan, ularning hayot yo'lida o'zlarini qanday, qaysi qahramon qiyofasida o'sib borayotganliklarini tasavvur qilishlari juda muhim hisoblanadi. Yozuvchi o'smirlar hayoti qalamga olingan asarlari bilan kelajagimiz poydevori bo'lgan yoshlarga, ularning qiziqishlariga e'tibor bilan qarashga, o'z hayot yo'llarini tanlashlarida chinakam maslahatgo'y bo'lishga kitobxon ahlini, butun jamiyatni chorlaydi.

⁷ O'sha asr.69-bet

⁸ O'sha asar 76-bet

⁹ O'sha asar.77-bet

¹⁰ O'sha asar.77-bet

¹¹ O'sha asar. 77 – bet.

References:

1. Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari. Toshkent. O'zbekiston. 2002.
2. Xolmirzayev Sh." Yo'llar, yo'ldoshlar" hikoyalar va qissalar. Toshkent.1984-yil.
3. Умуров Ҳ. Badiiy psixologizm va hozirgi yzbek romanчилиги. Тошкент, 1983.
4. Quronov D.Adabiyotshunoslikka kirish.Toshkent. Abdulla Qodiriy.2004.

